TANZÎMÂT PAŞALARI

ÂLÎ VE FUÂD PAŞALAR

Yılmaz Öztuna

ÖTÜKEN

YAYIN NU: 634
EDEBî ESERLER: 295

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI: 49269

ISBN: 978-625-408-515-4

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

1. BASIM: 2006
2. BASIM

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12

Kapak Tasarımı: GNG Tanıtım

Dizgi-Tertip: Mahmut Doğan

Kapak Baskısı: İmak Ofset

Baskı: İMAK OFSET BASIM YAYIN ANONİM ŞİRKETİ
Akçaburgaz Mah. 137. Sok.No: 12 Esenyurt / İstanbul / TÜRKİYE
Sertifika Numarası: 71320 Tel: (0212) 444 62 18

İstanbul- 2023

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir.
Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Yılmaz Öztuna: 20 Eylül 1930 İstanbul doğumludur. İstanbul'da lise tahsilinin yanında İstanbul Konservatuarı'na devam etti. 1950 Eylül'ünden 1957 Temmuz'una kadar Paris'de kaldı. Paris'in büyük kütüphanelerinde çalıştı. Paris Üniversitesi Siyasi İlimler Enstitüsü'nde Sorbonne'da Fransız Medeniyeti kısmında, Alliance Française'nin yüksek kısmında okudu ve Paris Konservatuarı'na devam etti. 13 yaşında ilk makalesi ve 15 yaşında ilk kitabı basıldı. 1969'da Adalet Partisi'nden Konya Milletvekili seçilerek Ankara'ya yerleşti. Türkiye Radyo Televizyon Kurumu'nda denetleme kurulu üyesi, repertuvar kurulu üyesi, eğitim kurulu üyesi (Ocak 1966- Kasım 1981), Kültür Bakanlığı'nda bakan başmüşaviri (1974-77), İstanbul Teknik Üniversitesi Türk Musikisi Devlet Konservatuarı'nda kurucu yönetim kurulu üyesi ve Türk Musıkisi Korosu'nda kurucu yönetim kurulu üyesi, Yay-kur (Yaygın Yüksek Öğretim) üniversitesinde Osmanlı siyasi ve medeniyet tarihi öğretim üyesi (1975-78), Milli Eğitim ve Kültür Bakanlıklarında 1969'dan beri pek çok ihtisas kurulunda üye ve başkan oldu. 1974-1980 arasında Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi ansiklopedisi olan ve Milli Eğitim Bakanlığı'nca yayınlanan *Türk Ansiklopedisi*'nin genel yayın müdürü olarak "K" harfinden "T" harfine kadar olan cildleri yayınladı. 1983 Mayıs'ında Milliyetçi Demokrasi Partisi'nin kurucuları arasında bulunarak merkez genel yönetim kuruluna seçildi, sonra istifa etti. 1985'de Faisal Finans Kurumu müşaviri oldu.

Pek çok radyo ve televizyon programı yaptı, bunlarda konuştu. Bazı konuşmaları ABD, Fransa, Avusturya gibi ülkelerin televizyonlarında yayınlandı. Bazı kitap ve yazıları çeşitli dillere tercüme edildi. Dünyada ilk defa olarak Türk Musikisi Tarihi kürsüsünü kurdu. "Büyük Türkiye", "Osmanlı Cihan Devleti", "Büyük Türk Hakanlığı" gibi son yıllarda çok kullanılan tarihi ve siyasi tabirler, Yılmaz Öztuna'nındır. Ayasofya Hünkâr Mahfili'nin ibadete açılması ve Topkapı Sarayı'nda Hırka-i Saadet Dairesi'nde Kur'an okunması, 1000 Temel Eser, Ankara Devlet Konser Salonu ve İstanbul Atatürk Kültür Merkezi'nin Türk Musikisi'ne açılması gibi fikirler ve uygulamalar Yılmaz Öztuna'nındır ve siyasi iktidara onun tarafından telkin ve kabul ettirilmiştir. Türk Kara Kuvvetleri'nin ve Deniz Kuvvetleri'nin evvelce yanlış olarak kutlanan yıldönümlerini bugünkü doğru başlangıç tarihleri ile kutlanmasını sağlayan da Yılmaz Öztuna'dır. Birçok konferans verdi. 6 kıtada pek çok ülkeyi gezdi, devlet adamları ve halkla görüşerek incelemeler yaptı. Milletlerarası birçok kuruluşa üye seçildi.

Türkiye'de Osmanlı tarihinin çatışmasız bir anlayışla algılanmasında katkısı vardır. Türk Parlamenterler Birliği, İstanbul Gazeteciler Cemiyeti, Ankara Aydınlar Ocağı, Anadolu Kulübü, Yahya Kemal'i Sevenler Cemiyeti, İstanbul Şehrini Güzelleştirme Derneği, Müsteşrikler Cemiyeti, WACL, APACL, NATO Parlamenterler Birliği, Parlamentolararası Türk-Japon ve Türk-Kore, Türk-Suudi Dostluk cemiyetleri, Avrupa Konseyi cemiyeti, Yılmaz Öztuna'nın üye, kurucu olduğu veya bulunduğu milli veya milletlerarası kuruluşlar arasındadır.

1 Eylül 1998 tarihinden itibaren *Türkiye* gazetesinin başyazarlığını yaptı. 9 Şubat 2012 tarihinde Ankara'da vefat etti.

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ KİTAP

ÂLÎ PAŞA

Önsöz 11
Giriş 13
Mustafa Reşid Paşa 17
I Hayatı 25
II Devri 71
III Şahsiyeti 93
IV Kaynaklar 121

İKİNCİ KİTAP

FUÂD PAŞA

Önsöz 127
I Hayatı 131
II Şahsiyeti 183
III Yaşadığı Çağ 193
IV Ailesi 203

Bibliyografya 215
Yılmaz Öztuna'nın Eserleri 219

BİRİNCİ KİTAP

ÂLÎ PAŞA

ÖNSÖZ

Âlî Paşa (1815-1871), bütün Türk tarihinin yetiştirdiği en büyük devlet adamı ve diplomatlarından biridir. Tanzimat dönemine yön veren üçlü'nün (triomvira) ikinci şahsiyetidir. Tanzimat'ın lideri Mustafa Reşid Paşa'dan sonra gelen devlet adamı. Üçüncü kişi ise Keçeci-zâde Fuad Paşa'dır. Bu üç dehâ sahibi adam, imparatorluk Türkiyesi'nde, XIX. asrın ortalarında parlak bir dönem yaşattılar. Âlî ve Fuad Paşalar, yaşça akran ve çok yakın arkadaş olup şaşırtıcı denecek derecede mükemmel bir âhenk içinde çalıştılar. Biri sadrâzam olduğu zaman, diğeri hâriciye'ye geçti. Hâriciye nâzırlığı Tanzimat Türkiyesi'nde, sadâret (başbakanlık) makamından sonra, Devlet hayatı için, ikinci önemli makamdır. Büyük Reşid Paşa ise, Âlî ve Fuad Paşalar'ı yetiştirerek onlara iktidar veren kişidir.

Reşid Paşa, Kanunî Sultan Süleyman'dan sonra gelen Türk devlet adamları arasında, en mükemmel ekip oluşturmasını bilmiş, her sahada en yetenekli kişileri teşhis ve temyiz ederek himaye etmiş, yetiştirmiştir. Yetiştirdiklerinin en büyüğü ise Âlî Paşa'dır.

Âlî Paşa 5 defa sadrâzam (başbakan) olarak bu makamda toplanı 8 yıl, 3 ay 19 gün görev yaptı. Hâriciye nâzırlığına (dış işleri bakanlığı) 8 defa geldi ve toplam 14 yıl, 4 ay, 4 gün kaldı ki, bu müddet, nezâretin kurulmasından günümüze (2006) kadar gelen hâriciye (dış işleri) nâzır (bakan)larının görev süreleri içinde 1. gelmektedir.

İnanılmıyacak derecede mütevazı bir aileden gelen, bir kapıcının oğlu Âlî Paşa, daha bir çok yüksek görevde bulundu. 2 yıl, 10 ay, 25 gün Londra büyükelçiliği yaptı ki, o dönemde bir çok bakanlıktan önemli sayılıyordu. Britanya Cihan Devleti'nin, Victoria İngilteresi'nin taht şehrinde büyükelçilik...

25 yaşında Londra sefîri ve hâriciye müsteşarı oldu. Türkiye tarihinin en genç yükselen devlet adamları arasındadır. Mükemmel bir Fransızca biliyordu. Hârikulâde bir ileriyi görüş kabiliyeti vardı. Diplomatik ve politik gelişmelerin nasıl olacağını daima evvelden ve çok defa başarıyle hesaplıyabiliyordu. Üstâdı Reşid Paşa'nın ölümünden sonra, Avrupa'nın en büyük diplomatı olarak kabûl edildi.

Başarılarını, alkışlanarak değil, büyük düşmanlıklar, kıskançlıklar, rekabetler, ihtiraslar, anlayışsızlıklar içinde gerçekleştirdi. Bilhassa Yeni Osmanlılar denen siyasî akımın lideri olan büyük şair Ziyâ Bey (Paşa), Âlî Paşa'ya kan kusturdu ve ölümünü çabuklaştırdı. Ufak tefek, zayıf, narin bünyeli, hassasiyetini otorite ve disiplin altında saklıyan Âlî Paşa elli altı buçuk yaşında öldü. Bu kitabımızda, bu olağan dışı adamın hayat hikâyesini okuyacaksınız.

GİRİŞ

Tanzîmât-ı Hayriyye (2 Kasım 1839)

Sultan Mecîd'in tahta geçişinden 4 ay, 3 gün sonra ilân edilen Tanzimat'la Türkiye, radikal bir yenileşme devresine giriyordu. Hâriciye nâzırı Vezir Mustafa Reşid Paşa, II. Mahmûd öldüğü zaman Londra'daydı. Yeni padişahın tahta çıktığını öğrenince İstanbul'a geldi. Tanzimat Fermânı'nın son şekli üzerinde genç padişahla anlaştı. Gülhâne'de okunduğu için "Gülhâne Hatt-ı Hümâyûnu" ve Avrupalılar tarafından "Hatt-ı Şerîf" denen bu vesikada Sultan Mecîd, tebeasına o zamana göre geniş haklar, birtakım teminat ve hürriyetler bahşetmektedir. Reşid Paşa hatt-ı hümâyûnunu okurken, törende Sultan Mecîd de bulunmuştur. Bütün vezirler, kazaskerler, müşirler, diğer mülkî, dinî ve askerî rical, elçiler, İstanbul'da bulunan yabancılar ve bu arada Fransız kralı Louis-Philippe'in Reşid Paşa'nın dostu olan bir oğlu, on binlerce halk, hattın okunmasını dinlemişlerdir. Sultan Mecîd, bu hatt-ı hümâyûnununda ezcümle şöyle demektedir: "... Saltanat-ı seniyyemizin kuvvet-ü miknet ve bil'l-cümle tebe'asının refâh-u mâ'mûrîyeti rütbe-i gaayete vâsıl olmuşken, 150 sene vardır ki, gavâil-i müte'akıbe ve esbâb-ı mütenevvi'aya mebnî (müesseselerimiz bozulmuştur)... Bundan böyle devlet-i aliyye ve memâlik-i mahrûsamızın hüsn-i idâresi zımnında bâ'zı kavânîn-i muktezîyenin mevâdd-ı esâsîyesi dahî emnîyet-i cân ve mahfûzîyet-i ırz-u nâmûs-u mâl ve tâ'yîn-i vergi ve asâkir-i muktezîyenin sûret-i celb ve müddet-istihdâmı kazıyyelerinden ibâret olup, şöyle ki, dünyâda cândan ve ırz-u nâmûsdan e'azz birşey olmadığından, bir âdem anları tehlükede gördükde, hilkat-i zâtîye ve cibillîyet-i fıtriyyesinde

MUSTAFA REŞİD PAŞA

Evkaf memurlarından İstanbullu Mustafa Efendi'nin oğludur. Mustafa Efendi, Enderûn-i Hümâyûn'da tahsil görmüştür. Babası Abdülkerîm Efendi, onun babası da Kastamonu eşrafından Veliyyüddîn Ağa'dır ki XVIII. asır ortalarında ölmüştür. 13 mart 1800'de İstanbul'da doğmuştur. 1815'te babası ölünce ablasının kocası Ispartalı Ali Paşa ila beraber yaşamaya başlamış ve onun tarafından yetiştirilmiştir. Ali Paşa, kapıcıbaşı yani II. Mahmûd'un mâbeyincilerinden iken 1816'da vezîr (mareşal) rütbesi verilerek Mora valiliğine gönderildi. Binâenaleyh Reşid Bey, tahsil yıllarında, padişah sarayını ve çevresini ve Bâb-ı Âlî'yi gördü ve tanıdı. Çocuk yaşında da Mora'ya gitti. Ali Paşa, 1819 ağustosuna kadar Mora'da kaldı, Hudâvendigâr (Bursa) valisi, sonra l yıl, 2 ay, 24 gün sadrâzam (5.1.1820-28.III.1821) oldu, İzmir'de bulundu, tekrar Mora valisi olup 1822 temmuzunda bu eyâletten alındı. Reşid Bey, enistesinin konağında, bir sadrâzamın nasıl yaşadığı, davrandığı, çalıştığına kadar pekçok şey gördü. Arabca, Farsça ve çok iyi Fransızca öğrendi. Kendisini şiddetle etkiliyen, enistesinin ikinci Mora valiliğinde Mora' da gördükleridir. Ali Paşa'nın ilk valiliğinde Mora, diğerlerinden farksız bir Türk eyâleti idi. Ali Paşa'nın sadâretinin son günlerinde, 12 şubat 1821'de ise bu eyâlette Yunan ihtilâli başladı. Ali Paşa ikinci defa Mora'ya ayak bastığı zaman, eyâlette kan gövdeyi götürüyordu ve Reşid Bey bu sırada 22 yaşına gelmişti. Osmanlıların tek başına

-I-
HAYATI

İstanbul'da 21 Yıl

Mehmed Emin Âlî Paşa, 5 Mart 1815 günü İstanbul'da doğdu. Doğduğu ev, Mercan Ağa Camii avlusuna bakıyordu. Burası Beyazıt semti ve İstanbul Üniversitesi Merkez Binası'nın doğusunda sonradan Fuad Paşa Caddesi denen caddeye açılan Mercan'dadır. Babası Ali Rızâ Ağa'dır ki oğlunun devletli zamanlarında Ali Rızâ Efendi dendi. Kapalı Çarşı'nın Bahçekapı denen kapısını sabahları açıp akşamlan kilitlemeye memur kapıcı idi. Mısır Çarşısı'nda da bir dükkâncık elde edip gündüzleri attarlık yapıyordu. Âlî Paşa gibi bir adamın annesinin ve dedesinin adını bilmiyoruz, bizim tarihimize mahsus garabetlerdendir. Babasının aslen İstanbullu mu olduğu, bir yerden gelip mi yerleştiği hakkında bilgimiz de yoktur. Âlî Paşa'nın sonradan çevresinde bulunan o kadar yazar çizer takımından kimse, Paşa ile konuşup bunları yazmayı düşünmemiştir. Bildiğimiz, Paşa'mızın, İstanbul'un tabir caizse en yoğun şekilde İstanbul olduğu bir semtte doğmuş olmasından ibarettir.

Mahallesinin mektebini, yani ilkokulu bitirdi. Kur'ân'ı baştan başa okudu (hatmetti). Evlerine yakın Bâyezid Camii dersiamlarına devam ederek Arapça ve dinî ilimler öğrenmeye gayret etti. Babası yoksuldu. 1825'e doğru babasının ölmüş bulunması muhtemeldir. Aile büsbütün yoksulluğa düştü. Çocuğun yeteneği, zekâsı ve terbiyesi o semtlerde yoğunlukla bulunan büyüklerden birinin dikkatini çekti. Maalesef bu devlet adamının kim olduğunu da bilmiyoruz. Çocuğu sadâret'in (başbakanlık) dîvân-ı hümâyûn kalemine

-II-
DEVRİ

Âlî Paşa, 3 Osmanlı hâkan-halîfesi döneminde yaşadı: İkinci Sultan Mahmûd (1808-1839, doğ. 1785) ile bunun oğulları Birinci Sultan Abdülmecid (1839-1861, doğ. 1823) ve Sultan Abdülazîz (1861-1876, doğ. 1830). Bunların son ikisi ile beraber çalıştı ki Sultan Mecîd, Âlî Paşa'dan 8 ve Sultan Azîz ise 15 yaş küçüktür. Âlî Paşa, Sultan Mahmûd'u elbette -hiç olmazsa selâmlık resm-i âlîlerinde- gördü. Fakat kendisinden 30 yaş büyük olan bu hükümdarla şahsen görüşmedi. Sultan Mahmûd'un ölümünde Âlî Paşa, 24,5 yaşında ve zaten Londra'da idi.

Âlî Paşa gibi bir şahsı ve hizmetlerini, ne yapıp ne yapamadığını anlamak için, onu dönemindeki Osmanlı imparatorluğu içinde mütalaa etmek yetmez. Dönemin dünyasını değilse bile Avrupa'sını bilmek gerekir. Zira bütün çalışmaları Avrupa Devletleri iledir. Onlarla âdetâ iç içe bulunmuştur. Bir diplomat için tabiî durumdur. O dönemin Avrupa'sı da, dünyanın merkezi olan bir kıt'adır. Her şey bu kıt'ada olup bitmektedir. Diğer kıt'alardaki ülkeler, eğer sömürgesi değillerse, Avrupa'nın büyük tesirleri ve nüfuzu altındadır.

Dünya nüfusu 1825'te 956,1850'de 1.137 ve Âlî Paşa'nın ölümünden az sonra 1875'te 1.326 milyondur. Örnek olarak 1850 yılı sonunu ele alalım ki Âlî Paşa 36 yaşına gelmektedir, hâriciye nâzırıdır ve sadrâzam olmak üzeredir. En büyük devlet Büyük Britanya (İngiltere) krallığıdır (24.233.937 km2, 258.797.000 nüfus) (1825 nüfusu 120,1875 nüfusu 303 milyon). 6 kıt'aya yayılmıştır. Ekonomi, sanayi, ticaret, donanma bakımından dünya birincisi, dünyanın en zengin ve kudretli devletidir. Kraliçe Victoria'nın 64 yıl (1837-

-III-
ŞAHSİYETİ

Şahsiyetine girmeden önce, Âlî Paşa'nın hayatının ve görevlerinin bir kronolojisini görmek iyi olur:

Doğumu 5.3.1815 (İstanbul, Mercan)

Sadâret (Başbakanlık) Dîvân-ı Hümâyûn şakirdi (stajyer kâtibi) 23.4 1830 (yaşı 15 yıl, l ay, 19 gün)

Bâb-ı Âlî (İmparatorluk Hükûmeti) Terceme Odası şâkirdi 7.1833

Hâcegân rütbesi alması (yüzbaşıya eşit mülkiye rütbesi) 1834 Râbi'a rütbesi (önyüzbaşıya eşit) 7.1836

Viyana büyükelçiliği 2. kâtibi 7.1836 (yaşı 21, 4) (büyükelçi: Ahmed Fethî Paşa)

Görevle Rusya'ya gitmesi 8.1837

Sâlise rütbesi (binbaşıya eşit) 18.11.1837

Dîvân-ı Hümâyûn tercemânı (1) 18.11.1837

Sâniye rütbesi (yarbaya eşit) 1.1838

Londra büyükelçiliği müsteşarı 7.8.1838 (yaşı 23,5,3) (büyükelçi: Mustafa Reşîd Paşa)

İKİNCİ MAHMÛD'UN ÖLÜMÜ VE BİRİNCİ ABDÜLMECÎD'İN CÜLÛSU 1.7.1839 (yş. 24, 3, 27)

Londra büyükelçiliği maslahat-güzârı 7.1839

Dîvân-ı Hümâyûn tercemânı (2) 10.1839

(Tanzimat'ın İlânı 2.11.1839)

Hâriciyye nezâreti müsteşar vekili 8.1840

Ûlâ sânîsi rütbesi (tümgenerale eşit) 8.1840

İKİNCİ KİTAP

FUÂD PAŞA

ÖNSÖZ

Keçeci-zâde Dr. Büyük Mehmed Fuad Paşa (1815-1869), Osmanlı Türk İmparatorluğunun 1839'da başlayan Tanzîmât döneminin Üç Büyükler'inden biridir. Sıra bakımından üçüncüsü... Tanzîmât'ın kurucusu Mustafa Reşid Paşa ve arkadaşı Âlî Paşa'dan sonra... Tıp fakültesi mezunu yani hekim olmakla beraber, bu meslekte kalmadı. Asıl mesleği diplomasi'dir. Diplomatik dehâsı ile, Türk tarihinin müstesna şahsiyetlerinden biri oldu. Avrupa'da da geçen asrın en büyük diplomatlarından biri şöhretini yaptı. Fevkalâde zekâsı, nükteleri, popüler bir kişi olarak günümüzde de tanınmasını sağladı. Her bakımdan, XIX. asırda imparatorluk Türkiyesi'nin geleceğine hakim olan devlet adamlarından biri şeklinde tarihe geçti

Tanzîmât, İkinci Sultan Mahmûd'un 1826'da başlayan ve 1839'da biten radikal reformlarının, demokratik bir gelişmeyle devamını ifade eder. Bu radikal reformlar, Üçüncü Selim'in 1793'te başlayan 1807'de, kesin şekilde 1808'de kesintiye uğrayan reformlarını takip etmekle beraber, tavizsiz yürütülmesiyle ilkinden ayrılır ve kesin şekilde Türkiye'nin, Türklüğün yüzünü batıya çevirmesidir. Eski asırların devleti içinden onarma hareketi değildir. "Avrupa'ya benzemezsek bizi Avrupa'da yaşatmazlar" korkusunun mecbur kıldığı reformlardır. Taht şehri Avrupa kıtasında bulunan bir imparatorluk için, gerçekçi bir korkudur bu....

Tanzîmât, İkinci Mahmûd'un son 13 yıllık saltanatında gösterdiği yolun devamı olmakla beraber, müesseseleri demokratlaştırmak bakımından Reşid Paşa ve 2 arkadaşı (veya talebesi ki ikincisi Fuad Paşa'dır), efendileri Sultan Mahmûd'dan ayrılırlar. Sultan Mahmûd, reformlarını, şahsî iktidarını kullanarak yapmış ve bu iktidarı Cenâb-ı Hak'tan aldı-

ğını ve Allah'tan başka kimseye karşı sorumlu olmadığını vurgulamıştır. Reşid Paşa tanzîmât'ı ise, halkın "padişah" dediği devlet başkanını, hâkan-halîfe'yi, hükûmetten çekmiş, devlet başkanlığını imparatorluğun birliği için bayrak gibi senbol hâline getirmeye çalışmış, bütün yürütmeyi Bâb-ı Âlî denen hükûmete almıştır. Bu durum biraz da Sultan Mahmûd'un ölümü üzerine yerine geçen oğlu Sultan Abdülmecîd'in 16 yaşında olması ile ilgilidir. Bir delikanlının, iktidarını ne derecede Cenâb-ı Hak'tan alırsa alsın, nice asırlık imparatorluk müesseselerini bâzan temelinden değiştirecek bir reformlar silsilesini babası gibi şahsen yapabilmesi bahis konusu değildi.

Birinci Abdülmecîd, tahta çıkar çıkmaz Tanzîmât-ı Hayriyye fermân-ı hümâyünu'na mühr-i şâhâne'sini bastı ve memnuniyetle bastı. Şevketlü babasının vasıyyeti bu yolda idi. Saltanat sürmekle yetindi, hükûmet etmekten, devleti şahsen yönetmekten el çekti. Hâkan-halîfe denebilir ki bir kat daha itibar kazandı. Halkın "Sultan Mecid" dediği hükümdarın parlak saltanatı başladı (1839-1861). Bu saltanatı gittikçe parlak hâle getiren üçüncü kişi, Keçeci-zâde Fuad Paşa'dır.

Modern Türk bürokrasisi kuruldu. Reşid Paşa'nın kurduğu, Âlî ve Fuad Paşalar'ın geliştirdiği bu büroksasi, mutlak otoriyeyi tek kişiden, o kişinin imparatorluğu oluşturan biribirine hiç benzemez milliyetler nazarında hiç itibarını kırmaksızın ayırıyor, yürütmeyi üzerine alıyordu. Yürütmenin başı sadrâzam denen başbakandı ki, yetkileri âdetâ sonsuzdu. Binaenaleyh devleti yöneten bir oligarşinin oluştuğu inkâr edilemez. Ancak bu oligarşi, kapalı olmaması bakımından XIX. asrın Dünya şartlan içinde savunulabilir. Gerçekten iyi işlediği de reddedilemez. 1950'ye kadar tamamen ve günümüze kadar kısmen devâm eden bu bürokrasi, yüksek bürokratlar sınıfı, gücünü Enderun'dan, Saray'dan, daha açık tabirle padişahtan almamak suretiyle Osmanlı Devleti'nin klasik yapısından ayrılıyordu. Ve Reşid Paşa tarafından kurulmuştu. Modem Türk diplomasisinin de Reşid Paşa tarafından kurulması gibi. Tabiî muhafazakâr, bir kısmı tutucu zümrelerde tepki oldu. Oldukça geniş, serpintileri günümüzde de yaşayan bir tepki. Sonra asıl büyük tepki, liberallerden geldi ve oligarşik demokrasi yerine açık demokrasi istedi. Yeni Osmanlılar bu hüviyetle ortaya çıktı ve ilk faaliyetlerine Fuad Paşa da şahit oldu.

1858'de üstadlan Reşid Paşa, hayat sahnesinden çekilince, üç kıt'a üzerine yayılan şaşılacak genişlikte imparatorluğun yönetimi ve bir bakıma rejimini tayin ve devâm ettirmek otoritesi Âlî-Fuad Paşalar ikilisine

geçti. Doğrusu hârikulâde bir ikilidir. Biri sadrâzam olurken diğeri hâriciye'ye geçerek, büyük problemleri olan Dünya'nın 4. büyük devletini yürüttüler. Karakter bakımından biribirlerine çok benzemedikleri halde, belli bir uyuşmazlığa düşmediler, çok iyi geçindiler. Denebilir ki Türk politik tarihinde ikinci bir örneğini göstermek kolay değildir. Zira ikili'den biri, diğerine üstün değildi, tamamen eşit olduklarını samimiyetle kabûl etmişlerdi. Tesadüfen yaşlan da eşitti.

Fuad Paşa derecesinde ehemmiyetli bir şahsiyeti Tanzîmât gibi çok karmaşık bir dönemin içinde, dünya politikası çerçevesinde, imparatorluğun en kritik görevlerinde sunabilmek, bu küçük monografinin sınırlarını pek çok aşar. Onun için sadece belirli kesitler vererek Fuad Paşa ve çağı hakkında okuyucuya mümkün olabildiği kadar sağlam tarihî hükümler nakletmek, bu monografinin hedefi için kâfidir.

-I-
HAYATI

Keçeci-zâde Dr. Büyük Mehmed Fuad Paşa, 17 Ocak 1815 günü İstanbul'da doğdu. XIX. asrın ilk yarısında (1800-1850) Türk edebiyatında yetişmiş en seçkin şair olan İzzet Molla'nın büyük oğludur. Aile asken Konyalıdır. Annesi Hibetullah Hanım, Merzifonlu-zâdeler'dendir. Babası, baba ve anne tarafından büyük babaları, ilmiyye sınıfının yüksek pâyeli mensupları idiler (bk. Bölüm IV). Baba ve anne tarafından, yüksek derecede Osmanlı soylusu ailelerden iniyordu. Ama babası, genç yaşında öldüğü zaman, büyük bir şöhret, ailesine ise sadece büyük bir borç bırakmıştı.

Çocuk Fuad Efendi, "kibâr-ı ulemâ" (ulemâ/ilmiyye sınıfının büyükleri) çocukları gibi, çok küçükken, hem resmî, hem özel öğrenime başladı. Arapça ve Farsça öğrendi. "Vak'a-i Hayriyye" denen yeniçeri ocağının İstanbul'da çok kanlı bir sokak muharebesinden sonra kaldırılması olayında -ki bütün Türk tarihinin en ehemmiyetli olaylarından ve en büyük dönüm noktalarından biridir- Fuad, 11,5 yaşında idi ve şüphesiz bu olayı hiçbir zaman unutmadı. Bir müddet sonra babası İzzet Molla'nın sürülmesi ve 1829 ağustosunda Sivas'ta sürgünde ölmesi, aileyi müşkül durumda bıraktı. Fuad Efendi, 14,5 yaşında babasız kalmıştı. Genç bir üveyanne ve kendinden küçük kardeşlerle beraber...

İkinci Sultan Mahmûd (1808-1839), 14 Mart 1827'de Mekteb-i Tıbbiyye-i Şâhâne-i Askeriyye-i Adliyye'yi açtı. Bu askerî tıp fakültesinin açılması, Türkiye'nin sosyal ve kültürel tarihindeki dönemeçlerinden biridir. Yalnız modern mânâda hekim, operatör ve eczacı yetiştirmesi bakımından değil. Bu husus, belki ikinci derecededir. Daha ehemmiyetlisi, bu fakültede öğrenimin tamamen Fransızca

-II-
ŞAHSİYETİ

2 defa sadrâzam, 5 defa hâriciye nâzırı, birer defa sadâret kaymakamı (başbakan vekili), serasker (savunma bakanı), adliye nâzırı, devlet nâzırı, sadâret müsteşarı, Madrid ve Lizbon fevkalâde elçisi, Peterburg fevkalâde elçisi, Mısır, Romanya, Tesalya-Epir, Suriye-Lübnan gibi imparatorluğun çeşitli ülkelerinde olağanüstü yetkilerle fevkalâde komiser olan Fuad Paşa, Encümen-i Dâniş (imparatorluk Akademisi) üyesidir. Cevdet Paşa ile ilk Türkçe gramerin yazarıdır. Galatasaray lisenin ("Mekteb-i Sultânî" = imparatorluk koleji) kurucularındandır. Şiir de yazmıştır. Türkçe'yi çok iyi yazması, yani nesir kudreti ile ünlüdür. Gerek Türkiye'de, gerek Avrupa'da pek büyük şöhret kazanması, elbette bulunduğu yüksek görevler dolayısıyle değildir. Zira Reşid ve Âlî Paşalar dışında, o görevlerde bulunan hiç bir Tanzîmât ricali bu şöhreti sağlıyamadı. Reşid Paşa yetiştirmesi olan ve arkadaşı Âlî Paşa ile bir ikili kurarak Tanzîmât'ı geliştiren Fuad Paşa'nın ününün ve başarısının sebebi, doğuş eseri dehâsıdır. Bir diplomat olarak doğduğu söylenebilir. Pek işlek zekâsı, en karmaşık meseleleri daha izaha başlanırken kavraması, hazırcevaplığı, nükte kabiliyeti, neş'esi, Makyavel'ce bir politika yeteneği, medenî cesareti, muhâtabını iknâ edebilmesi, tenkitleri serinkanlılıkla, hattâ memnuniyetle karşılaması, Fransızca'yı anadili derecesinde işleklik ve üstelik çok incelik ve tam Paris şîvesiyle konuşması, çok büyük ve devletler dengesini değiştirebilecek mâhiyette kararları tereddütsüz alıp uygulıyabilmesi, başarısının sırlarıdır. Bununla beraber siyasî görüşlerinin enginliği bakımından gerek üstadı Reşid Paşa'ya, gerek en yakın arkadaşı Âlî Paşa'ya erişememiştir. Onun

-III-
YAŞADIĞI ÇAĞ

Fuad Paşa'nın nasıl bir âlemde yaşadığını bir kaç kalem darbesiyle açıklamak, onu ve temsil ettiği devleti yani Osmanlı Türk imparatorluğunu anlamak için şarttır. XIX. asır ortaları dünyasının merkezi, denebilir ki Avrupa idi. Bütün güç, kudret, ehemmiyet, Avrupa kıt'asında toplanmıştı. Bu kıt'a, diğer kıt'alara hemen hemen hükmediyor ve daha da hükmetmenin temellerini atıyordu.

Fuad Paşa'nın Petersburg Mülâkatı ile ismini bütün dünyaya duyurduğu 1850 yılında Dünya nüfusu 1.137. 000.000'dur. Büyük Devletler ehemmiyet sırasıyle şöyledir: Büyük Britanya (İngiltere) Krallığı (bütün sömürgeleriyle) 24.233.937 km2 ve 258.797.000 nüfus; Fransa Cumhuriyeti 1.078.486 km2 ve 39.223.000. n.; Rusya İmparatorluğu 22.951.277 km2 ve 67.670.000 n.; Türkiye (Osmanlı) İmparatorluğu 9.789.468 km2 ve 54.417.000 n.; Çin İmparatorluğu 11.764.090 km2 ve 380.000.000 n. (başka bir tahmin 414.500.000 olarak veriyor); Avusturya İmparatorluğu 682.909 km2 ve 39.477.000 n.; Prusya Krallığı 276.173 km2 ve 16.596.000 n.; A. B.D. (Birleşik Amerika Cumhuriyeti) 7.839.065 km2 ve 23.192.000 n.; İspanya Krallığı 937.398 km2 ve 19.734.000 n. Diğer devletlerden örnekler: Japonya İmparatorluğu 444.599 km2 ve 27.000.000 n.; Holanda Krallığı 2.272.885 km2 ve 18.759.000 n.; İran İmparatorluğu 1.641.558 km2 ve 11.000.000 n.; Brezilya imparatorluğu 8.313.844 km2 ve 6.053.000 n.; Afganistan Krallığı 650.000 km2 ve 6.500.000 n.; Portekiz Krallığı 488.657 km2 ve 6.188.000 n.; İsveç-Norveç Krallığı 835.989 km2 ve 4.868.000 n.; Sicüyateyn (İki Sicilya) Krallığı 98.921 km2 ve 8.568.000 n.; Sardunya (Piemonte) Kral-

-IV-
AİLESİ

Keçeci-zâdeler

Konya'da Topraksokak Camii imamı Keçeci Süleyman Efendi'nin oğlu Keçeci-zâde Mustafa Efendi (Konya 1689? -İstanbul 1767 =79?), 1699'a doğru İstanbul'a gelip yüksek medreseyi bitirdi, müderris, Kudüs, sonra Bursa kadısı oldu. 1737'de Şeyhülislâm Pîrî-zâde Sâhib Efendi'nin tavassutuyle Davudpaşa Camii imamının kızı ile evlendi. Bu evlenmeden Keçeci-zâde Mehmed Sâlih Efendi (İstanbul 1737 - İstanbul 2.1800 = 63) doğdu. Dürrî-zâde Mustafa Efendi'den mezun olup 1756'da müderris, 1784'te Selânik kadısı oldu, 1789'da Mekke pâyesi aldı, 9.1790'da Ordu-yı Hümâyûn kadısı olup 1.1791'de İstanbul pâyesine, 7.1797'de kazaskerliğe, 1799'da Rumeli kazaskeri pâyesine yükseldi. Avratpazarı'nda Canbâziye'de Mustafa Bey mescidine gömüldü. İki defa Konya ve Gelibolu'ya sürüldü. Avratpazarı'ndaki konağı, oğlu İzzet Molla'ya kaldı. Kazasker Sâlih Efendi'nin çocukları:

1) Fülâne Hanım = Meş'alci-zâde Mehmed Es'ad Efendi (ölm.1828?), İstanbul pâyeli bir ilmiyye mensûbudur. Kaymakam Mustafa Paşa'nın torunudur.

2) Fülâne Hanım = Abdurrahman Nâfiz Paşa, aşağıya bk.

3) Fülâne Hanım = Abdüllatîf Efendi (idamı 29.6. 1807), müderris ve kapan nâibi (hububat nâzırı) iken Abdüllatîf Paşa unvâniyle mîrmîrân rütbesiyle Bursa'ya gönderilip idam edildi, kellesi İs-